

Preot dr. Pavel Vesa Prof. drd. Doru Sinaci

***Satul Botfei, comuna Hășmaș
- Contribuții monografice -***

Arad, 2009

Cuprins

Prefață

I. Așezarea și condițiile naturale

II. Câteva repere istorice

III. Considerații privind situația socio-economică în secolele XVIII-XIX

IV. Populația. Etnie și confesiune.

V. Biserica ortodoxă română Botfei. Parohie - filie

VI. Învățământul de-a lungul timpului

VII. Bibliografie

Prefață

A scrie monografia unei comunități locale de mici dimensiuni, mai ales din mediul rural, este destul de anevoios. În primul rând, greutatea constă în aceea că lipsesc informațiile istoriografice iar cele arhivistice necesită mari eforturi intelectuale pentru depistarea documentelor în care să găsim date despre comunitatea respectivă.

În viziune anoastră, toate comunitățile locale, atât din mediul urban dar și din cel rural, trebuie să aibă monografia așezării, tratată din punct de vedere atât istoric, cât și etnografic, folcloric, demografic, dar, și alte aspecte specifice zonei sau localității respective.

Istoria unui sat nu este o istorie a unor fapte de arme sau acțiuni diplomatice din vremuri de răscruce, ci despre însăși existența sa neîntreruptă pe aceste meleaguri. Este o istorie a oamenilor simpli, din munca cărora s-au născut pământurile roditoare, ulițele satului, credințele și obiceiurile, este identitatea lor spirituală.

Inițiativa unor cercetători istorici, muzeografi, arhiviști arădeni de a se constitui într-o echipă monografică a localităților din județul Arad, începe să dea roadele propuse. Această activitate este fructificată prin tipărirea unor monografii locale, datorate unor preoți, profesori, învățători sau alții, fie că s-au născut acolo sau numai și-au desfășurat activitatea, însă, pe toți unindu-i dorința ca urmașii să cunoască trecutul localității lor.

Satul Botfei, în anul 2010, împlinește 415 ani de la prima atestare documentară. Un an aniversar, în care, credem că este potrivită publicarea unei monografii ample a localității. Prezentul demers fiind numai o schiță a ceea ce ar trebui să fie această întreprindere pe care o propunem. Lucrarea trebuie să cuprindă, pe lângă date istorice aflate în documentele arhivistice, și cercetări asupra etnografiei și folclorului.

Prezentul nostru demers, este doar o schiță monografică, câteva contribuții scurte aduse la cunoașterea istoriei satului Botfei și cuprinde șase capitole, unele cu mai multe subcapitole.

*După **Așezarea și condițiile naturale**, urmează al doilea capitol, **Câteva repere istorice**, în care, surprindem descoperirile arheologice din zonă, care, atestă așezările umane existente încă din timpurile cele mai îndepărtate. Capitolul mai cuprinde și date despre prima atestare documentară a Botfeiului.*

*În al treilea capitol, intitulat **Considerații privind situația socio-economică în secolele XVIII-XX**, în care încercăm o radiografiere sumară a stării sociale a locuitorilor în perioada respectivă.*

*Un capitol, credem noi, destul de important este al IV-lea, **Populația. Etnie și confesiun**, cu mai multe subcapitole. Îl considerăm un capitol însemnat din cadrul demersului nostru, pentru că el cuprinde o prezentare a structurii etnice și confesionale a zonei Hămșului. Al V-lea capitol, **Biserica Ortodoxă Română Botfei**, cuprinde o prezentare a parohiei – filiei ortodoxe române din Botfei, cu toate cele legate de aceasta.*

*Ultimul capitol, al VI-lea, **Învățământul de-a lungul timpului**, este mai sărac în informații, aceasta nu din lipsa datelor ci din faptul că în Botfei, de-a lungul timpului, școala a funcționa doar sporadic, elevii fiind nevoiți să frecventeze cursurile de la școlile din satele învecinate. Lucrarea se încheie cu **Bibliografia** folosită la redactarea demersului nostru.*

Considerăm că această lucrare este o schiță a cea ce trebuie să fie o amplă monografie a satului Botfei, pe care, în mod sigur autoritățile locale vor dori să apară în cursul anului viitor, 2010, când se împlinesc 415 ani de la prima mențiune documentară a localității.

I.

Așezarea și condițiile naturale

Satul Botfei (comuna Hășmaș) este situat în frumoasa Depresiune a Hășmașului, la marginea de vest a Munților Codru-Moma, cu dealuri prelungi, uneori abrupte, săpate de văi venite de sub stâncile codrului și mici câmpuri, locale, caracterizează întreaga zonă depresionară. *“La Botfei, Prisaca [...] sau Urvișul de Beliu, dealurile se alipesc povârnișului montan care delimitează această zonă înspre Est. Zeci de pâraie cu apă cristalină ce mână mori cu țcănit agale, kilometrii de sate lungi, sute de hectare de pășuni, livezi de pomi și viță de vie formează un peisaj complex”*¹.

Satul Botfei, situat la extremitatea nordică a județului Arad, la limita acestuia cu județul Bihor, este așezat pe *Valea Botfeiului* ce întrunește calitățile unui peisaj atrăgător. Valea Botfeiului, care adună apele din zeci de izvoare, de deal și munte, străbate satul. *Pâraiele Meșterului, Bonțului, Drăgoaia*, despart pe dreapta culmi care cresc în altitudine cu cât pătrundem mai mult înspre Nord. *Culmea Sirintiu, Gurețul Neamțului, Gurețul Vârfului și Mesteacănul*, cu pante abrupte și împădurite îți dau impresia că te afli într-o uriașă cetate a naturii. Majoritatea pâraielor, *Valea Mare, Dolia, Mogoșoaia, Mesteacănul*, unite sau solitare, dau naștere Văii Botfeiului care-și duce apele în *Valea Beliului*, afluent al Teuzului, care, la rândul său, se varsă în Crișul Negru care drenează extremitatea nor-vestică a județului Arad, cursul său desfășurându-se pe circa 4 km lungime².

Clima este temperat-continentală cu temperaturi, în general, mai ridicate în comparație cu alte zone ale țării. Primăvara și vara încălzirea aerului se face treptat, valorile maxime fiind înregistrate în iuli-august, ele

¹ Mihail Toacsen, Eugen Glück, Simion Palcu, *Meleaguri arădene. Ghid turistic*, Arad, 1972, p. 111.

² *Ibidem*, p. 113; Valeria Velcea, Ion Velcea, Octavian Mândruț, *Județul Arad*, București, 1979, p. 53.

apropiindu-se de 30-35⁰. Iernile sânt bogate în zăpezi care acoperă piscurile Munților Codru-Moma, până în martie-aprilie, mai ales în locurile ferite de soare. În ultimii ani însă, zăpezile sânt mai puțin abundente, zilele cu ninsori fiind tot mai reduse.

Vegetația este formată din păduri de gorun (*Quercus petraea*) amestecate cu gârniță (*Quercus frainetto*) și cer (*Quercus cerris banaticum*). Se mai întâlnesc păduri de fag (*Fagus silvatica*), carpen (*Carpinus betulus*), stejar (*Quercus petraeae*), (*Ulmus ambigua*), arțar (*Acer campestre*), plop (*Populus alba*), frasin (*Fraxinus excelsior*), ulm (*Ulmus campestris*), paltin, și mesteacăn. Pe treapta cea mai înaltă există păduri de conifere – molid, pin și brad. Dintre arbuști întâlnim jnepeni, murul, zmeurul și afinul.

Printre arborii pădurilor, vegetația este formată din păiușuri (*Festuca rubra*, *Festuca sulcata*, *Festuca vallesiaca*, *Agrostis tenuis*), iarba vântului (*Agrostis tenuis*), spânzul (*Helleborus purpureus*).

Fauna pădurilor de foioase este populată de animalele sălbatice dintre care amintim: cerbul carpatin (*Cervus elaphus*), căpriorul (*Capreolus capreolus*), mistrețul, lupul (*Canis lupus*), vulpea (*Vulpes vulpes*), iepurele (*Lepus europaeus*), veverița (*Sciurus vulgaris*), pisica sălbatică. Dintre păsări amintim pițigoiiul, mierla, graurul, cucul, gaița, privighetoarea, potârnicia, prepelița, fazanul, uliul, cioara, coțofana. În ape trăiesc mreana, cleanul și păstrăvul.

Vegetația și fauna atât de variate imprimă o mare complexitate peisajului acestei zone, conturând, în același timp, în mod cu totul original, unitățile naturale componente³.

³ V. Velcea, I. Velcea, O. Mândruț, *op. cit.*, p. 61.

II.

Câteva repere istorice

II. 1. Urme arheologice

Încă din cele mai vechi timpuri, zona depresionară a Hășmașului și cea limitrofă, a fost intens locuită, fapt dovedit prin descoperirile arheologice, sistematice sau întâmplătoare. Ne gândim în primul rând, la descoperirile arheologice de la Moneasa, de peste deal, unde, în peștera numită de către localnici *Hoanca Coului*, au fost găsite unelte de curțit, alături de oase de *Ursus spelaeus*. Oasele prezintă spargerii intenționate, efectuate de om, probabil pentru a extrage măduva sau pentru a le folosi ca unelte de muncă⁴.

Din zona apropiată Botfeului amintim și descoperirile arheologice de la Beliu, Ciuntești, Craiva și Comănești, datând din faza veche a culturii Tisa⁵.

Cultura Coțofeni, în zona depresionară a Hășmașului este reprezentată prin descoperirile de la Clit, iar din zona învecinată, piese reprezentative au fost descoperite la Dezna, Moneasa și Susani. Așezările sânt situate, de regulă, pe vârfuri și boturi de deal, în locuri mai înalte, împădurite, greu accesibile cu aspectul unor cetăți naturale. Stratigrafic, nivelul de cultură al acestor așezări nu suprapune vestigii aparținătoare altor culturi preistorice anterioare⁶.

Formele ceramice uprinzând vase scunde cu corpul bombat și buza îngroșată răsfrântă în afară, căni cu buza oblică și toarta supraînălțată, vase

⁴ Mircea Barbu, Edurd Ivanof, *Evoluția istorică a zonei Aradului până în secolul al X-lea*, în vol. "Studii privind istoria Aradului", București, 1980, p. 8.

⁵ *Ibidem*, pp. 14-15; Florian Dudaș, *Zărandul, chipuri și fapte din trecut*, București, 1981, p. 9.

⁶ Florian Dudaș, *Descoperiri eneolitice pe valea Crișului Alb (Ținutul Zărandului)*, în "Crisia", VI, Oradea, 1976, pp. 21-30. Vezi și M. Barbu, Ed. Ivanof, *Cele mai vechi urme omenești*, în vol. "Aradul, permanență în istoria patriei", Arad, 1978, p. 47.

cu aspect bitronconic rotunjit, cu gât zvelt și buza evazată, străchini, boluri, vase pentru provizii, dintre care unele din pastă cu puțin degresant onținând în compoziție nisip, pietricele sau cochilii de scoici și melci pisate, sau altele fine, dintr-o pastă brună cărămizie sau brună castanie. Ornamentarea ceramicii este realizată prin șiruri de alveole, ciupituri, incizii dezordonate, brăulețe alveolare, brăie simple sau crestate, proeminente, benzi hașurate sau în zig-zag⁷.

La Tăgădău, nu departe de Botfei, a fost descoperită o așezare hallstattiană (prima vârstă a fierului)⁸.

Mutații deosebite de ordin economic, social-politic, militar și edilitar, mai cu seamă din a doua jumătate a secolului al II-lea î. d. Hr. ne sânt ilustrate de unele așezări dacice, între care aminim pe cea descoperită la Clit, situată pe un pinten al versantului muntos vestic al Munților Codru-Moma, înconjurat în trei părți de pante abrupte, singura cale de acces fiind închisă prin trasarea unui șanț⁹. Descoperirile atribuite dacilor liberi atestă continuitatea formelor autohtone specifice, dar, în același timp și o puternică influență romană, care s-a făcut simțită atât în zona arădeană, cât și în întreaga zonă de vest a țării noastre, rămasă neocupată de romani.

Pe platoul , numit de localnici *Gurețul Negrilor* din hotarul satului Clit, a fost descoperită o așezare dacică fortificată. Pe baza materialului scos la suprafață, între care ceramică dacică lucrată cu mâna sau la roată, unelte și arme din fier, obiecte de podoabă, denari romani republicani, cetățuia de la Clit este datată în intervalul secolelor I î. d. Hr. – II d. Hr. fiind distrusă și părăsită cu ocazia războaielor daco-romane¹⁰.

Prin localitățile din zonă trece un val de pământ, numit de către localnici *Troianul*, alcătuit dintr-un val și un șanț, care, în zona terenurilor arabile au dispărut sau se păstrează aplatizate. Linia sa (cunoscută), începe în zona piemontană nordică a Munților Codrului, nu departe de Crișul Negru, în hotarul satului Dumbrăvița, brăzdând pădurile din preajma localităților Secaci de Beliu, Agrișul Mic, Comănești, Archiș, Seliștea, traversând râul Teuz la Răpsig, în valea Crișului Alb, ajungând astfel la

⁷ *Ibidem*, p. 27.

⁸ M. Barbu, Ed. Ivanof, *op. cit.*, p. 24.

⁹ *Ibidem*, p. 28.

¹⁰ Sever Dumitrașcu, *Cetățuia dacică de la Clit*, în "Lucrări Științifice", Seria B, Oradea, 1970, pp. 146-160; Idem, *Dácke hradisko v Clite*, în "Vychodoslovensky Pravek", 2, Košice, 1971, pp. 31-49; Idem, *Așezări fortificate și cetăți dacice în partea de vest a Munților Apuseni*, în "Crisia", 1972, p. 128.

Mânerău în zona muntoasă a Zarandului, la Iercoșeni, de unde se îndreaptă spre sud, peste holde și păduri, ajungând în lunca Mureșului, în apropiere de Lipova, de unde, nu-i exclus să continue în Banat¹¹.

Sistemul de construcție este cel obișnuit: cu pământul din șanț s-a construit valul strategic. Diferența de înălțime dintre fundul șanțului și coama valului este de 4-5 m, fiind un real obstacol în calea cavaleriei sau atacanților pedestri. Cercetările arheologice efectuate în mai multe secțiuni transversale, au fost descoperite fragmente ceramice de factură romană provincială, datând din secolele II-III d. Hr., și doar un denar de argint din timpul împăratului Traian, emis între anii 112-117 d. Hr.¹²

II. 2. Perioada de început a epocii medievale. Voievozii de Botfei. Atestarea documentară (1595)

În perioada de început a epocii medievale, așezările din Depresiunea Hășmașului au aparținut de ducatul voievodului Menumorut care își avea reședința în cetatea Biharea¹³. Din păcate, odată cu expansiunea regatului ungar, după cum menționează Anonymus, voievodul Menumorut este atacat primul, însă acesta refuză să-și închine țara solilor lui Arpad, cărora le declară: „*pământul pe care l-a cerut bunăvoinței noastre nu i-l vom da niciodată, câtă vreme vom trăi. [...] Noi însă nici din dragoste, nici din frică nu-i dăm nici o palmă de pământ*”¹⁴.

Nu după multă vreme, Menumorut cere pace, părți din ducatul lui fiind acaparate de unguri. În urma luptelor din partea Zarandului, după afirmațiile lui Anonymus, ar fi revenit căpeteniei Veluqio și nobililor din jurul său. Extinderea luptelor în sudul ducatului este atestată de incendierea fortificației de pe dealul *Bâlhradului* de lângă Sebiș¹⁵.

Rezistența autohtonilor la procesul expansiunii regatului ungar, în zona depresionară a Hășmașului a fost favorizată, în primul rând, de condițiile de

¹¹ Fl. Dudaș, *Zarandul, chipuri și fapte din trecut*, p. 19.

¹² *Ibidem*. Pentru unele concluzii istorice asupra Troianului vezi și p. 20.

¹³ Pentru localizarea cetății vezi: Titus L. Roșu, *Oradea – cetatea Bihor străveche vatră voievodală. Din neolitic până la sfârșitul secolului al XIV-lea*, Oradea, 1992, 243 p.

¹⁴ Anonymus, *Gesta Hungarorum* (Faptele ungarilor), ediția lui G. Popa-Lisseanu, în *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, București, 1934, p. 91.

¹⁵ Eugen Gluck, *Formațiuni social-politice românești din secolele IX-XI și rezistența lor în apărarea autonomiei*, în vol. “Aradul, permanență în istoria patriei”, p. 91. Despre Bâlhrad vezi Fl. Dudaș, *op. cit.*, pp. 27-29.

relief. Rezistența autohtonă este dovedită și printr-un toponim atribuit unor puncte strategice, cum ar fi *Prisaca*, care închidea căile de acces în cursul văilor. Este și cazul *Culmii Prisaca*, situată pe teritoriul localității Hășmaș, în Munții Codru-Moma, închizând trecerea spre nord în direcția Beiușului¹⁶.

Referindu-se la zona arădeană, unii istorici români precizează că voievodatele și cnezatele locale, cu o vechime încă din secolul al XII-lea, odată cu extinderea activității cancelariilor și cronicarilor, trebuie să fi avut la acea dată o vechime de mai multe secole. Organizațiile locale de tipul voievodatelor și cnezatelor sau obștilor au avut o lungă continuitate în timp, mai ales în zona montană a județului Arad, ele menținându-se până în timpul domniei lui Mihai Viteazul și mai târziu, în secolele XVII-XVIII. O formațiune românească de acest fel, a fost localizată în sectorul Beliu-Craiva¹⁷.

Voievozii și cnezii de pe versantul nordic al masivului Codru-Moma, - la Archiș, Hășmaș, Botfei – sânt menționați documentar cu mult înainte de perioada domniei lui Mihai Viteazul, încă din secolele XIV-XV. La începutul secolului al XIV-lea, în 1514, nerelatează că Ștefan, Ioan și Mihai, „fiii voievodului de odinioară Petru Moga de Hălmașiu”, transferă o proprietate a lor unui alt voievod sau cneaz român, Mircea de Clit¹⁸.

O conscripție a domeniului de Beiuș din a doua jumătate a secolului al XVI-lea menționează unele sate sau părți din ele, ca deținute de voievozii din Archiș, Benești, Botfei și Tăgădău. Toți erau cu obligații militare față de cetatea Oradea. În cele din urmă, după unirea celor trei țări române sub sceptrul lui Mihai Viteazul a produs mari schimbări și în viața românilor din aceste părți. Oștile domnitorului au ocupat și o parte din cetățile aflate în vestul Transilvaniei, inclusiv cele din regiunea arădeană, Șiria și Ineu, cea din urmă trecând sub comanda căpitanului Ioan Sălișteanu. Lui și nu căpitanului Oradiei, Paul Nyary, i se adresau la 1600 locuitorii din sudul Crișanei și Zarand pentru rezolvarea diferitelor pricini. El cerea voievozilor Petru din Archiș, Petru din Hălmașiu, Andrei Nicodim din Botfei, soției voievodului din Clit și altora să i se înfățișeze pentru supunere și credință¹⁹.

¹⁶ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Ediția a II-a, Cluj, 1972, p. 179.

¹⁷ E. Gluck, *op. cit.*, p. 87.

¹⁸ Andrei Caciora, Eugen Gluck, *Cnezate și voievodate românești arădene*, în vol. „Studii privind istoria Aradului”, p. 162.

¹⁹ Liviu Borcea, *Contribuții la istoria politică a Bihorului în epoca lui Mihai Viteazul (1598-1606)*, în „Crisia”, V, 1975, p. 110.

Astfel, voievozii de la Archiș, Botfei, Clit și Hășmaș, la 24 martie 1600, rup legăturile de vasalitate față de cetatea Oradea, acaparată de Gheorghe Basta, ieșind de sub jurisdicția habsburgilor și trec de partea comandantului cetății Ineului și „Înălțimii sale Voievodului Mihai”. Faptul este atestat în scrisoarea locotenentului Ștefan Stepan din Oradea, trimisă din cetate la 24 martie 1600, în care se arată că acești voievozi și alții de pe versantul sudic al Munților Codru-Moma nu s-au prezentat pentru prestarea obligațiilor militare ce le aveau față de cetatea Oradea, fiind chemați din nou cu multă insistență²⁰.

Reorganizarea teritoriului sub oamenii lui Mihai Viteazul, a cunoscut și repuneri în posesiune sau restituiri de proprietăți. În rândul acestora identificăm și confirmarea donației date lui Andrea și Petru, proveniți din familia voievodală Nicodim, pentru localitatea Botfei, martori ai investiturii fiind voievodul Botha de Neagra, voievodul George de Cociuba și Petru More de Secaci²¹.

În 1692, *Conscriptio quattuor processum Comitatu Bihariensis*, se menționează localitățile din districtul Beliului inclusiv următoarele predii. Botfei, Ciunțești, Hășmașul Mic, Midieș, Nermiș, Tăgădău, Urviș de Beliu și Voivodești²².

Din perioada sfârșitului de secol al XVI-lea, datează și *prima mențiune în documentele medievale* a satul Botfei. Este amintit în anul 1595 (*Boytest et Bottfew*), apoi, în 1600 este menționat voievodul din Botfei²³.

În anul 1692 este menționat și un voievod de Botfei (*Boytafalwa*²⁴). Satul mai este menționat în anii 1720, 1786, 1828, 1836, 1851²⁵.

Faptul că în anul 1600, la numai cinci ani de la prima mențiune documentară este amintit existența unui voievod de Botfei, ne determină să presupunem că satul exista cu mult înainte de secolul al XVI-lea, iar tradiția organizării voievodale era la fel de veche.

²⁰ A. Caciora, E. Gluck, *op. cit.*, p. 168; Pentru amănunte vezi și Eugen Gluck, *Meleagurile arădene în timpul domniei lui Mihai Viteazul (1563-1601)*, în Marin Badea, Eugen Gluck, Nicolae Roșuț “Mihai Viteazul și Aradul”, Arad, 1975, pp. 82-83.

²¹ A. Caciora, E. Gluck, *op. cit.*, p. 168.

²² Ioan Coste, Ioan Godea, *Lunca Teuzului – Mocirla. Pagini monografice*, București, 1990, pp. 23-24.

²³ E. Gluck, *Meleagurile arădene în timpul domniei lui Mihai Viteazul (1593-1601)*, pp. 43, 44; Alexandru Roz, Kovach Geza, *Dicționar istoric al localităților din județul Arad*, Arad, 1997, p. 66.

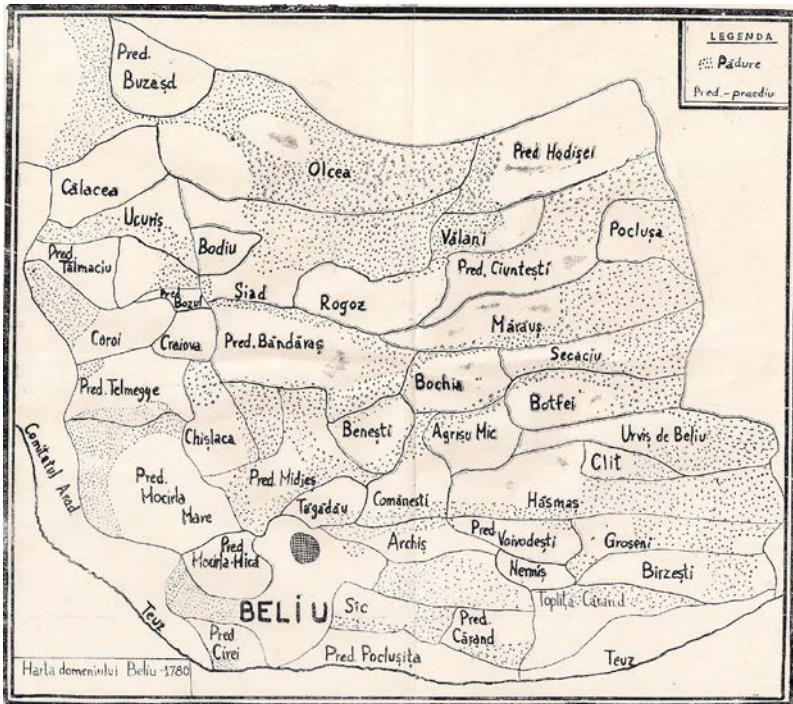
²⁴ Presupunem că este vorba de *satul lui Boita*. Din păcate nu dispunem de mai multe amănunte despre originea numelui satului Botfei.

²⁵ Al. Roz, G. Kovach, *op. cit.*, p. 66.

Satul Botfei, comuna Hășmaș. Contribuții monografice

Acești voievozi și cnezi, conducători locali ai românilor, având cu timpul atribuții tot mai mult știrbite, apar în cursul secolelor următoare. Existența acestor instituții străvechi românești pe tot cuprinsul județului și pe tot parcursul evului mediu, ne arată, încă o dată, că instituția voievodală și cnezială și-a păstrat, într-o oarecare măsură, rolul său și mai târziu, conviețuind cu noile instituții introduse de către regatul maghiar.

Din punct de vedere organizatoric și administrativ, menționăm că în anul 1778, provizoratul Beliu este împărțit în două șpanate, cu centrele la Beliu și Hășmaș. Șpanatul era un teritoriu condus de un șpan cu atribuții economice, gospodărești și judecătorești. Era ajutat în munca sa de 4 juzi primari și de mai mulți juzi sătești, care, la rândul lor beneficiau și ei de unele avantaje. Șpanii împreună cu juzii satelor se îngrijeau de efectuarea la timp a lucrărilor agricole, de îndeplinirea tuturor obligațiilor urbariale și de menținerea ordinii în raza oficiilor lor. Ei participau la ședințele scaunului de judecată domenal, iar unele cauze mai mărunte le judecau în afara scaunului domenal²⁶.

²⁶ A. Ilea, *Organizarea domeniului Beliu în secolul al XVIII-lea*, în "Ziridava", XIII, 1981, p. 153.

Satul Botfei, comuna Hășmaș. Contribuții monografice

Șpanaul Hășmaș cuprindea un număr de 12 sate: Agrișul Mic, Archiș, Bârzești, Botfei, Cărand, Comănești, Groșeni, Hășmaș, Nermiș, Tăgădău, Seliștea și Urviș de Beliu²⁷. Cu mici modificări, această structură se păstrează până după anul 1848, când, odată cu desființarea relațiilor feudale, acest sistem de orgnizare devine perimat.

²⁷ A. Ilea, *op. cit.*, pp. 151, 153.

III.

Considerații privind situația socio-economică în secolele XVIII-XIX

Din perioada secolelor al XVI-lea și al XVII-lea datele despre satul Botfei nu abundă. În anul 1721 Botfeiu făcea parte din districtul Beliu-Groșeni, alcătuit din 20 de sate, 12 predii, populate de 154 iobagi, 43 jeleri și 248 (frați și fii)²⁸.

Pornind de la aceste date, considerând că unei familii îi revenea, în medie 5 persoane, iar în privința fraților și fiilor, am folosit coeficientul 2. Aceștia trăiau „într-o singură pâine” în aceeași casă cu frații și părinții lor, unii dintre ei cu familii proprii. În baza acestor considerații s-a obținut, pentru districtul Beli-Groșeni, următoarea situație:²⁹

Iobagi	Jeleri	Frați și fii	Total
770	215	496	1 481

Pentru satul Botfei, în anul 1721, situația era următoarea:³⁰

Numele și prenumele	Frați și fii „într-o pâine”	Sesia	Pământ arabil în metrete de Pojon	Fânațe în ciosași	Boi	Vaci	Cai	Porci	Mori
Ioan Foroși	1	1/2	12	5	2	3	1	-	-
George Foroși	1	1/2	12	5	2	2	-	3	-
Ioan Popa	1	1/2	7	5	2	2	-	-	1

²⁸ Ana Ilea, Gheorghe Mudura, Veronica Covaci, *Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721*, în “Crisia”, X, 1980, p. 359.

²⁹ *Ibidem*, p. 360.

³⁰ *Ibidem*, pp. 438-439.

Satul Botfei, comuna Hășmaș. Contribuții monografice

Dimitrie Popa	1	1/2	6	5	1	2	-	-	-
Lazăr Abrudan	1	1/2	5	4	1	3	-	2	-
Mihai Hărduț	2	1/2	4	5	2	1	1	3	-
Crișan Vesa	1	1/2	5	5	2	3	1	5	-
Crișan Iovan	1	3/4	3	4	1	2	1	2	-
Crișan Petru	2	1/2	5	5	2	4	1	6	-
Inq ³¹ Ioan Herdo	1	-	-	-	2	1	1	-	-
Inq Gabriel Ardelean	1	-	-	-	2	1	1	-	-
T o t a l	13	4	59	43	19	24	7	21	1

În ce privește moara deținută de locuitorul Ioan Popa menționăm că era de fapt un gater pentru tăiat scânduri, purtat de forța apei.

În secolul al XVIII-lea, tot pentru primele decenii dispunem de *Conscrierea tuturor bunurilor și veniturilor Episcopiei romano-catolice din Oradea*³², întocmită de doi consilieri ai Administrației camerale din Zips, în anul 1733, pe timpul vacanței episcopale. Domeniul cuprinde întreg domeniul episcopesc compus din 6 târguri, 163 sate și 44 predii, cu centrele la Oradea și Beiuș, și formele de organizare până la acea dată.

În cadrul întinsului domeniu al Episcopiei de Oradea, satul Botfei făcea parte tot din șpanatul/districtul Groșeni-Beliu așa după cum este nominalizat în conscrierea din 1733. Șpanatul cuprinde 22 de sate³³ și 22 de predii³⁴ așezate între Crișul Negru și Crișul Alb și în regiunea dealurilor piemontane. Prediile erau așezări care aveau foarte puțini locuitori sau prediile desemnează numai pământuri de arătură și fâneațe.

Din cele 22 de predii, în deceniile următoare unele vor fi repopulate pe vechile lor vetre sau se vor întemeia sate noi prin migrațiune din imediata vecinătate. Așa au fost repopulate următoarele predii: Benești,

³¹ Inquilini – starea socială.

³² Ana Ilea, *Conscrierea domeniului Episcopiei romano-catolice de Oradea din anul 1733. Șpanatul Groșeni-Beliu*, în "Crisia", XXIV, 1994, pp. 286-287.

³³ Agrișul Mic, Archiș, Beliu, Bârzești, Bodi, *Botfei*, Craiva, Cărand, Ciuntești, Comănești, Groșeni, Hășmaș, Măraș, Nermiș, Poclusa de Beliu, Rogoz de Beliu, Secaci de Beliu, Seliște, Șiad, Tăgădău, Urviș de Beliu și Ucuriș.

³⁴ Bochia, Benești, Bândăraș, Boit, Coroi, Csere, Clit, Chișlaca, Călacea, Hodișel, Kalmighe, Lakatt, Megyes, Mocirla Mare, Mocirla Mică, Olcea, Poclusița, Răcăția, Susag, Șipot, Tălmnaci și Voivodești.

Bochia, Chișlaca, Coroi, Olcea, Susag, Tălmaciu și Valea Teuzului (Mocirla)³⁵.

În anul 1733, în satul Botfei existau numai 4 familii, la care, utilizând indicele general de 5 membrii la o familie pentru vremea aceea, obținem o populație de circa 20 de locuitori. Era un sat mic, cu puțină populație cu o stare materială destul de precară, așa după cum reiese și din tabelul de mai jos³⁶:

Numele și prenumele locuitorilor	Sesii	Frați și fii	Cai	Boi	Vaci	Capre	Porci	Mori
Iudex Ioan Kriza	1	1	-	2	-	-	-	-
Ioan Popa	1/2	1	-	2	1	10	4	1
Ladislau Kriza	1/2	-	-	2	-	10	-	-
Lazăr Belle	1/2	2	1	2	2	-	-	-
T o t a l		4	1	8	3	20	4	1

După cum putem constata, nu toate familiile aveau cai pentru lucru, sau vaci și capre pentru lapte, sau porci pentru carne. În schimb, toate cele patru familii aveau câte doi boi, necesari la munca sesiilor de care dispuneau sau pentru obligațiile pe care le aveau în calitatea lor de jeleri sau iobagi, față de proprietarul de pământ. Din cele patru familii, se vede că Ioan Popa (probabil preotul satului) era cel cu o stare materială mai bună. Acesta, pe lângă o sesie de 1/2, mai dispunea de doi boi, o vacă, 10 capre, 4 porci și o moară³⁷. El apare și în conscrierea din 1721 dar, se vede că de atunci, după mai bine de un deceniu a evoluat în ce privește starea sa materială.

În ce privește raporturile stabilite între stăpânul de pământ și supuși, în mod obișnuit erau percepute în muncă, natură și bani. În Conscrierea din 1733 se insistă mai mult asupra obligației în bani ale locuitorilor. Principala obligație era censul de 2 florini pe an de fiecare casă, care trebuiau plătiți la sărbătorile Sfântului Gheorghe (23 aprilie) și Sfântul Mihai (8 noiembrie)³⁸.

Datorită nemulțumirilor față de reprezentanții domeniului Episcopiei romano-catolice de Oradea, în satele districtului Beliu-Groșeni, se

³⁵ A. Ilea, *op. cit.*, p. 287.

³⁶ *Ibidem*, p. 295.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, pp. 289-290.

înregistrează nesupunere față de stăpânul pământului, unii locuitori, iobagi sau jeleri, iau drumul codrului, făcându-și singuri dreptate. Ei erau supuși la dări grele și obligați la munca cu palmele, cu vitele, la lucrările agricole, la lemnărit, stânenărit, la cărat piatră, la întreținerea drumurilor și la islazurile morilor, la lucrări de transport. Ridicate erau și taxele pe mori. În Botfei sânt menționate ca funcționând un număr de 7 mori. Pentru o moară se percepea o taxă de 2 florini și 33 creițari³⁹.

Participanții la mișcările țărănești din sudul comitatului Bihor din anii 1749-1751, locuitorii de pe domeniul Beliu iau parte activă la toate acțiunile preconizate în vederea îmbunătățirii situației lor economice. În primele luni ale anului 1750 o comisie comitatensă de anchetă cercetează, din ordinul împărătesei Maria Tereza, starea de lucruri de pe trei domenii implicate în mișcare, printre care și cele de pe domeniul Beliu. Procesul verbal de anchetă, datat 20 martie 1750, conține reclamațiile țăranilor iobagi din 23 de sate⁴⁰ de pe domeniu⁴¹.

Locuitorii din Botfei declară comisiei de anchetă că șpanul, împreună cu notarul, încasează câte 3 florini pentru fiecare caz dezbătut, la care se mai adaugă încă 20 de polture pentru notar. Aceeași situație declară aproape toți locuitorii interogați. Țăranii din Botfei mai declară că ori de câte ori administratorul domeniului le cere, ei sânt obligați să dea căruțe, pluguri, oameni pentru a munci pe domeniu. Când își termină treaba pe pământurile episcopului, de obicei continuă să lucreze pe acelea ale administratorului, ale funcționarilor domeniului, un număr de zile pe care nu le mai știu⁴².

În hotarul satului Botfei existând o întinsă pădure, care măsura, după obiceiul vremii, 6 ore de mers. Pădurea cuprindea o zonă întinsă cu goruni și stejar, cu cer, cu mari cantități de ghindă, pentru care domeniul Episcopiei romano-catolice din Oradea percepea o taxă pentru ghindărit în valoare de 510 florini anual⁴³. În 1749, locuitorii din Botfei declară că ghinda din pădurea domeniului a fost consumată de porcii

³⁹ Maria Măgulean, *Monografia localității Hășmaș*, f. 11 (lucrare dactilografată).

⁴⁰ Agrașul Mic, Archiș, Bârzești, Beliu, Bodiul, Botfei, Călăcea, Cărăndeni, Chișlaca, Comănești, Craiva, Groșeni, Hășmaș, Mărăuș, Nermiș, Olcea, Rogoz de Beliu, Sâc, Secaci de Beliu, Șiad, Tăgădău, Ucuriș și Urviș de Beliu.

⁴¹ Gheorghe Gorun, *Un document referitor la starea țăranimii pe domeniul Beliu la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în "Ziridava", XIII, 1981, p. 371.

⁴² *Ibidem*, pp. 371-372.

⁴³ M. Măgulean, *op. cit.*, f. 12.

administratorului. Cu toate acestea, ei au trebuit să plătească bani pentru ghindă⁴⁴.

Cu toate sarcinile la care erau supuși locuitorii, se constată și un oarecare progres economic, ce prefigurează apariția germenilor relațiilor capitaliste, apare munca manufacturieră, prin construirea fabricii de sticlă de la Hășmaș⁴⁵, unei mori/gater pentru tăiat scândura la Botfei și a mai multor mori pentru făină. În anul 1770, în Botfei erau 8 mori de apă⁴⁶.

În legătură cu moara/gater din Botfei, la început proprietatea lui Ioan Popa, în anul 1826, datorită îndelungatei funcționări, dar și vechimii, necesita mari reparații. Reparațiile fiind foarte costisitoare, s-a hotărât construirea alteia noi. Pentru aceasta s-a luat legătura cu meșterul Grebanici din Buteni, care, mai construisese mori de făină și a reparat pe cea de la Ineu. Moara prevăzută să fie construită la Botfei trebuia să aibă o capacitate de 600-800 trunchiuri pe an. Planul noii mori era prevăzut cu moara/gater pentru tăiat scânduri, moara de cereale și locuința morarului, toate fiind sub același acoperiș. Nu se cunoaște însă, de ce nu s-au ajuns la o înțelegere cu acest meșter⁴⁷.

La începutul anului 1827 se apelează la meșterul Alosiu Weis din părțile Aradului, care mai construisese și el mnai multe mori de scânduri și cereale. Acesta, împreună cu reprezentanții domeniului stabilesc necesarul de materiale, forța de muncă și cheltuielile pentru construirea morii din Botfei. Proiectul morii cuprindea: o roată, capul de fier curbat, osia mare, o nouă formă față de vechea moară, stăvilarul de ridicat și coborât, cu ajutorul căruia să se rețină apa și pe vreme de secetă pentru ca moara să poată funcționa. În cele din urmă se ajunge la o înțelegere pentru suma de 500-600 florini. După câțiva ani de zile moara funcționa din plin, așa după cum reiese din situația de venituri și cheltuieli din anul 1834⁴⁸.

Deși nou, nu după multă vreme, moara necesită reparații. Astfel, în 1839, meșterii Dien Mihai, Buc Petru și Lucaciu Ioan din Beliu efectuează lucrări de reparații la roata de apă, lada de apă, căruța de transportat

⁴⁴ Gh. Gorun, *op. cit.*, p. 374.

⁴⁵ Manufactura de sticlă a fost construită în 1741, în capul satului dinspre Groșeni, în Șobric, în zona caselor lui Paul Filip.

⁴⁶ Ioan Godea, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, București, 1977, p. 100.

⁴⁷ M. Măgulean, *op. cit.*, f. 46-47.

⁴⁸ Pentru amănunte vezi: *Ibidem*, f. 47.

trunchiurile copacilor și alte mici reparații. Din păcate nu cunoaștem până când a funcționat această moară⁴⁹.

Existența la Botfei a toponimului *Valea ștezelor*, ne determină să presupunem că aici, odinioară, existau pive, folosite la prelucrarea lânii⁵⁰. Din păcate, din lipsa datelor nu putem aduce mai multe informații.

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ I. Godea, *op. cit.*, p. 134.

IV.

Populația. Etnie și confesiune

În legătură cu populația satului, date mai vechi de începutul secolului al XVIII-lea nu dispunem de date. În anul 1720, satul era menționat în documente contemporane cu 3 familii, deci, aproximativ 15 locuitori⁵¹. După numai un an, în 1721, sunt menționate 11 familii cu o populație de aproximativ 55 de locuitori, ca numai după mai bine de un deceniu, în 1733, populația să scadă la doar 4 familii cu aproximativ 20 de locuitori⁵². Nu sântem în măsură să precizăm de ce au avut loc asemenea fluctuații de populație. Nu putem crede nici faptul că nu au fost menționate toate familiile în conscrierile amintite.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în 1784, satul Botfei avea deja un număr de 42 de case cu 51 familii și un număr de 269 locuitori, din care 146 bărbași și 123 femei. După numai doi ani, în 1786, documentele menționează numai un număr de 43 case cu 18 familii de jeleri cu casă, plus un frate, și 15 familii de jeleri fără casă. În anul 1793 existau un număr de 39 case cu 195 locuitori. După numai trei ani, în anul 1796 sânt menționate 46 de familii care plăteau un cens de 40 florini pentru cele 40 de case menționate în conscripție⁵³.

În perioada mișcărilor sociale din anul 1784 populația satului era mai numeroasă decât după acest an, când scade simțitor. Presupunem că aceasta s-a datorat faptului că o parte din populație era refugiată în păduri. Treptat însă, numărul populației crește, prin revenirea lor la fatra familiei, ajungându-se la sfârșitul secolului al XVIII-lea la o creștere considerabilă,

⁵¹ Ignác Acsády, *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*, Magyar Statisztikai Közlemények, Budapest, 1890.

⁵² A. Ilea, Gh. Mudura, V. Covaci, *op. cit.*, p. 359; A. Ilea, *op. cit.*, p. 295.

⁵³ M. Măgulean, *op. cit.*, f. 9; I. Coste, I. Godea, *op. cit.*, po. 51-52.

proces întâlnim și la începutul secolului următor. Astfel, se ajunge ca în anul 1808 Botfeiu să aibă 40 de case cu 200 de locuitori⁵⁴.

În ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, în comitatele Arad și Bihor, multe sate au fost alinate (sistemizate). În legătură cu dificultățile de aplicarea operațiunilor de „tragere la linie” a satelor este edificator documentul emis la 2 ianuarie 1799, intitulat: *Plan după care pentru a face îndeajuns ordinelor prea înalte în înțelegerea reciprocă a subscrișilor pentru împiedecarea tâlhăriilor mai ales în domeniul Beliului în care se găsește cuibul răufăcătorilor, se propune cu supunere pentru acest scop de regulament*⁵⁵.

Potrivit planului, ar fi urmat să se comaseze mai multe sate în localități mai mari. Astfel, la satul Comănești trebuia să se comaseze o parte din Hășmaș, satele Agrișul-Mic și Urviș de Beliu. Pentru subzistență, trebuiau comasate prediile Clit și Voivodești și o parte din teritoriul satului Botfei. Cealaltă parte a satului Botfei urma să se comaseze la Ucuriș de Beliu⁵⁶.

Făcând parte din întinsul domeniu al Episcopiei romano-catolice de Oradea, menționăm că locuitori de această confesiune în satele districtului Beliu-Groșeni erau foarte puțini. O imagine a locuitorilor și confesiunilor existente în satele din Depresiunea Hășmașului, în anul 1828, reiese din tabelul de mai jos:⁵⁷

Localitatea	Case	Ortodocși	Romano-catolici	Total locuitori
Hășmaș	40	239	5	244
Agrișul Mic	49	312	-	312
Botfei	34	205	-	205
Comănești	26	156	6	162
Urviș de Beliu	28	182	-	182
T o t a l	177	1 094	11	1 105

După cum se poate vedea, numărul locuitorilor romano-catolici, în cele cinci sate, era foarte mic, de doar 11 suflete. Putem presupune că Episcopia romano-catolică de Oradea era mai puțin interesată de propagandă în mijlocul românilor ortodocși din zonă, era mai preocupată

⁵⁴ *Ibidem*, f. 10.

⁵⁵ I. Coste, I. Godea, *op. cit.*, p. 25.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Nagy Ludovico, *Notitiae politico-geographico statisticae in clyti regni partiumque eidem adnexorum*, Tomus primus, Buda, 1828.

Satul Botfei, comuna Hășmaș. Contribuții monografice

de veniturile pe care le încasa de pe acest domeniu. Credem că nu greșim dacă afirmăm că cei 11 locuitori romano-catolici erau de etnie maghiară.

După aproape un deceniu și jumătate, în anul 1842, situația nu era prea mult schimbată, așa după cum putem vedea din tabelul de mai jos⁵⁸.

Localitatea	Ortodoxi	Romano-catolici	Greco-catolici	Unitarieni	Total
Hășmaș	400	9	7	-	416
Agrișul Mic	223	2	-	-	225
Botfei	150	3	2		155
Clit	140	-	-	-	140
Comănești	190	9	-	2	201
Urviș de Beliu	200	-	-	-	200
Total	1 303	23	9	2	1 337

În 1851, pe lângă locuitorii de confesiune ortodoxă, romano-catolică și greco-catolică, apar și locuitori evrei de confesiune mozaică⁵⁹.

Localitatea	Ortodoxi	Romano-catolici	Greco-catolici	Mozaici	Total
Hășmaș	340	18	-	-	358
Agrișul Mic	220	2	1	3	226
Botfei	150	-	20	-	170
Clit	142	-	-	-	142
Comănești	186	-	-	11	196
Urviș de Beliu	190	-	-	-	190
Total	1 228	20	21	14	1 283

Din cele de mai sus reiese că în prima jumătate a secolului al XIX-lea, populația de pe aceste era în continuă creștere. În satul Botfei, populația ortodoxă s-a menținut aceeași, însă, în anul 1851, locuitorii de confesiune greco-catolică a crescut la 20 de suflete, probabil mutați în această localitate.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, în anul 1869 populația înregistrează o creștere substanțială, ajungând, în satul Botfei, la 399 locuitori. În anii următori situația se prezintă astfel:⁶⁰

⁵⁸ M. Măgulean, *op. cit.*, f. 13-14.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 14.

⁶⁰ Al. Roz, G. Kovach, *op. cit.*, p. 66; I. Coste, I. Godea, *op. cit.*, p. 52.

Satul Botfei, comuna Hășmaș. Contribuții monografice

1870	1880	1890	1900	1910	1922	1930
399	365	373	356	423	466	374

În anul 1913, în hotarul satului exista *Colonia Laendeler* în care trăiau 45 de locuitori⁶¹. Din păcate, până în faza actuală a cercetării noastre, nu dispunem de mai multe date despre această așezare.

⁶¹ *Ibidem*, p. 67.

V.

Biserica Ortodoxă Română. Parohie - filie

V. 1. Începuturile parohiei. Biserici de lemn dispărute

Despre începuturile Parohiei ortodoxe române Botfei nu dispunem de date mai vechi de secolul al XVIII-lea. Într-o conscripție din 1721 sunt amintiți Ioan Popa și Dimitrie Popa, care, presupunem că erau preoții comunității ecleziale Botfei. Dimitrie Popa, în 1733 numai este menționat, poate a murit între timp sau transferat într-o altă parohie⁶².

Având în vedere că până după 1756 satul Agrișul Mic nu avea biserică și era filie la parohia Botfei⁶³, preotul Dimitrie Popa ar fi putut să fie transferat în filie, după construirea unei biserici de lemn⁶⁴ a fost înființată și parohia.

În toate comunitățile ecleziale, rolul preotului era bine definit. Era persoana aleasă pentru a veghea momentele cruciale din viața comunității, săvârșitor al serviciilor divine, a Sfințelor Taine și Ierurgii⁶⁵. Cei doi preoți

⁶² A. Ilea, Gh. Mudura, V. Covaci, *Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721*, pp. 438-439; A. Ilea, *Conscrierea domeniului Episcopiei romano-catolice de Oradea din 1733*, p. 287.

⁶³ Ștefan Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 1, Arad, 1958, f. 296.

⁶⁴ În jurul anului 1758, pe dealul din partea de nord a satului, comunitatea locală a construit o biserică de lemn cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”. În același secol a fost împodobită cu pictură și un iconostas cu frumoase icoane, din care se mai păstrează câteva. În turn se află un clopot cu o inscripție în care este menționat anul 1792. Cu prilejul reparațiilor la care a fost supus locașul de cult, pictura a fost distrusă prin tencuirea pereților. Cf. Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006, p. 563.

⁶⁵ Idem, *op. cit.*, pp. 282-283; Idem, *Clerul – componentă a elitei românești*, în “Aradul cultural”, Arad, iunie 2001, pp. 60-61.

slujeau într-o biserică de lemn construită, mai mult ca sigur cu mult înainte de începutul secolului al XVIII-lea. Presupunerea noastră este susținută de faptul că în 1750, episcopul Meletie Kovach de la Oradea, în timpul unei vizitații canonice, menționează că biserica era ruină și acoperită cu paie⁶⁶, fără a preciza și alte amănunte, nici măcar hramul ei.

În mod sigur episcopul a sfătuit credincioșii să înceapă edificarea unui nou locaș de cult, în locul celui vechi. Biserica este construită din lemn⁶⁷, pe Dealul cimitirului, probabil în locul celei vechi și avea hramul „Adormirea Maicii Domnului”. Curtea bisericii avea o pregnantă funcție funerară⁶⁸.

După mărturiile istoricului de artă Coriolan Petranu⁶⁹, biserica avea pictură pe boltă și în fața iconostasului. În anul 1929, credincioșii doreau strămutarea bisericii pe un alt amplasament, mai în centru satului. Se pare însă că nu a mai fost mutată mai ales datorită stării rea de conservare.

În anul 1939, comunitatea parohială obține din partea Episcopiei ortodoxe de Oradea, aprobarea pentru construirea unei noi biserici, șantierul de construcție fiind deschis numai după câțiva ani. Prin grija preotului Vasile Prescornic și a enoriașilor, este deschis șantierul de construcție a bisericii actuale. Din lipsa unui preot stabil care să coordoneze activitatea de construcții, lucrările au stagnat timp de mai mulți ani. În anul 1964, prin eforturile ieromonahului Iov Volănescu, a fost închis șantierul de construcție a noului locaș de cult, care poartă hramul cele vechi. Interiorul a fost zugrăvit, iar iconostasul pictat cu frumoase icoane în stil bizantin.

Dintre preoții care au slujit în parohia Botfei, până nu a fost transformată în filie la Agrișul Mic, amintim: Demetriu (1721); Ioan (1721,

⁶⁶ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, f. 374; Ioan Godea, *Biserici de lemn din România (nord-vestul Transilvaniei)*, București, 1996, pp. 34, 135.

⁶⁷ Comisia Ungară a Monumentelor Istorice datează biserica din 1800, însă fără nici un suport documentar sigur. Cf. Coriolan Petranu, *Monumentele istorice ale județului Bihor. I. Bisericile de lemn*, Sibiu, 1931, p. 31.

⁶⁸ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad (în continuare: A. N. D. J. Arad), *Fond Episcopia ortodoxă română, Acte școlare*, grupa IV, dosar 84/1855, f. 92.

⁶⁹ C. Petranu, *op. cit.*, pp. 9, 19, 30.

1733); Ioan (1730, 1756)⁷⁰; Ioan (1747, 1750)⁷¹; Ioan Faurovici (1767); Vasile Crișan (1855)⁷²; Gavril Batnariu (1900).

Începând cu perioada interbelică, după desființarea parohiei și transformată în filie la parohia Agrișul Mic, așa după cum este și astăzi, amintim pe următorii preoți slujitori: Gheorghe Cismaș (1935-1937)⁷³; Gheorghe Mangu (1963-1972); Mihai Gălușcă (1973-1977); Dorel Mihăilescu (1977-1984); Ioan Cucu Pelea (din 1987).

⁷⁰ Originar din Țara Românească, în 1730, este hirotonit de episcopul Vichentie Ioanovici al Aradului (1726-1731), cf. Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 295.

⁷¹ Hirotonit în 1734 de episcopul Inochentie Micu. În anul 1750, era văduv și lăudat de săteni. Cf. *Ibidem.*, vol. I, f. 374 u.

⁷² Vasile Crișan, născut în 1819, hirotonit în 1850 de episcopul Gherasim Raț. Cf. A. N. D. J. Arad, *fond citat, Acte școlare*, grupa IV, dosar 10/1856, f. 88.

⁷³ Gheorghe Cismaș s-a născut la 13 iunie 1908. După absolvirea Academiei teologice din Arad, la 1 noiembrie 1935 a fost hirotonit preot pentru parohia Agrișul Mic. Peste doi ani a fost transferat la Hășmaș, unde revine după o peregrinare de zece ani prin parohiile Vălan pe Pomezan și Nadpș. La Hășmaș a zidit o biserică iar după 34 ani de pastorație, la 1 ianuarie 1969 a trecut la pensie. La 7 februarie 1979 a trecut la cele veșnice. Necrolog, în "Mitropolia Banatului", anul XXIX, 1979, nr. 7-9, p. 545.

VI. Învățământul

În ce privește existența unei școli în Botfei nu se poate vorbi decât numai în deceniul al treilea al secolului al XX-lea⁷⁴. Poate datorită sărăciei părinților care nu puteau întreține clădirea și învățătorul, sau poate numărul redus al copiilor de vârstă școlară, a determinat autoritățile comitatense să nu înființeze școala.

În toată zona depresionară a Hășmașului nu a fost înființată vreo școală. În 1761, numai în Beliu funcționa o școală condusă de învățătorul Mihail Cristea. Pe lângă școlarii din Beliu, mai frecventau cursurile școlare și elevii din alte 9 sate din apropiere: Agrișul-Mic, Bochia, Botfei, Comănești, Groșeni, Hășmaș, Măraș, Secaci de Beliu și Sâc.

Putem presupune că Beliu era important „centru școlar” în jurul căruia polarizau toate satele învecinate. Din păcate, nici în următorii ani nu au fost înființate școli în satele din jur. În 1789, locuitorii din Groșeni, Bârzești, Hășmaș și Nermiș, cer autorităților comitatense nu nu-i mai oblige să-și trimită copii de vârstă școlară la Beliu, deoarece se pot instrui la școlile nou înființate din Hășmaș sau Groșeni. În această situație copiii de vârstă școlară din Botfei încep să frecventeze școala din Hășmaș. Clădirea școlii din Hășmaș cuprindea o sală de clasă dotată cu 4 lavițe, o tablă de scris și 4 table de perete.

În această perioadă, prin înființarea școlii din Agrișul Mic, elevii din Botfei încep să frecventeze școala din acest sat, mult mai apropiat decât Hășmașul. Nici în 1853 nu era înființată școală în Botfei, copiii frecventând tot pe cea din Agrișul Mic. În acest an, școala era condusă de învățătorul Nicolae Albu, iar cursurile erau frecventate de un număr de 20 elevi. În

⁷⁴ Pentru acest capitol ne folosim de: Vasile Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, Arad, 1979, pp. 97, 106, 194; M. Măgulean, *op. cit.*, f. 50-60.

1864 funcționa învățătorul Ioan Jula la un efectiv de 61 elevi (32 băieți și 29 fete) recenzați de școală, din care, numai 24 (15 băieți și 9 fete) frecvetau școala. Procesul de învățământ se desfășura într-o clădire închiriată. Numai în 1924 este construită o clădire destinată școlii.

În această perioadă, după unele surse istoriografice, funcționa deja și școala din Botfei despre începuturile căreia nu dispunem de date concrete. Pentru că exista o clădire destinată școlii, este construit un edificiu destinat în acest scop.

După cel de-al doilea război mondial, în Agrișul Mic a fost înființată o școală de ani, care a funcționat până în 1975, iar cursurile ei erau frecventate și dxe elevii din Botfei și Comănești. Astăzi, în Botfei, funcționează școala de 4 ani cu un singur post de învățător.

Pentru a clarifica mai bine situația școlii din Botfei, se impune o cercetare exhaustivă în arhivele școlii și a Primăriei.

Bibliografie

A. Fonduri arhivistice

Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad

- *Fond Episcopia ortodoxă română, Acte școlare*, grupa IV, dosar 84/1855, dosar 10/1856.

B. Sinteze, studii, articole

Acsády, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*, Magyar Statisztikai Közlemények, Budapest, 1890.

Anonymus. *Gesta Hungarorum* (Faptele ungurilor), ediția lui G. Popa-Lisseanu, în *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, București, 1934.

Barbu, Mircea. Ivanof, Eduard. *Cele mai vechi urme omenеști*, în vol. "Aradul, permanență în istoria patriei", Arad, 1978,

Barbu, Mircea. Ivanof, Edurd. *Evoluția istorică a zonei Aradului până în secolul al X-lea*, în vol. "Studii privind istoria Aradului", București, 1980.

Borcea, Liviu. *Contribuții la istoria politică a Bihorului în epoca lui Mihai Viteazul (1598-1606)*, în "Crisia", V, 1975.

Caciora, Andrei. Gluck, Eugen. *Cnezate și voievodate românești arădene*, în vol. "Studii privind istoria Aradului", București, 1980.

Coste, Ioan. Godea, Ioan. *Lunca Teuzului – Mocirla. Pagini monografice*, București, 1990.

Dudaș, Florian. *Descoperiri eneolitice pe valea Crișului Alb (Ținutul Zarandului)*, în "Crisia", VI, Oradea, 1976.

Idem. *Zărandul, chipuri și fapte din trecut*, București, 1981.

Dumitrașcu, Sever. *Cetățuia dacică de la Clit*, în "Lucrări Științifice", Seria B, Oradea, 1970

Idem, *Așezări fortificate și cetăți dacice în partea de vest a Munților Apuseni*, în "Crisia", 1972.

Gluck, Eugen. *Meleagurile arădene în timpul domniei lui Mihai Viteazul (1563-1601)*, în Marin Badea, Eugen Gluck, Nicolae Roșuț "Mihai Viteazul și Aradul", Arad, 1975.

Idem. *Formațiuni social-politice românești din secolele IX-XI și rezistența lor în apărarea autonomiei*, în vol. "Aradul, permanență în istoria patriei", Arad, 1978.

Godea, Ioan. *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, București, 1977.

Idem. *Biserici de lemn din România (nord-vestul Transilvaniei)*, București, 1996.

Gorun, Gheorghe. *Un document referitor la starea țărânimii pe domeniul Beliu la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în "Ziridava", XIII, 1981.

Ilea, Ana. *Organizarea domeniului Beliu în secolul al XVIII-lea*, în "Ziridava", XIII, 1981.

Idem. *Conscrierea domeniului Episcopiei romano-catolice de Oradea din anul 1733. Șpanatul Groșeni-Beliu*, în "Crisia", XXIV, 1994.

Ilea, Ana. Mudura, Gheorghe. Covaci, Veronica. *Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721*, în "Crisia", X, 1980.

Nagy Ludovico, *Notitiae politico-geographico statisticae inclyti regni partiumque eidem adnexorum*, Tomus primus, Budae, 1828.

Pascu, Ștefan. *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Ediția a II-a, Cluj, 1972.

Petranu, Coriolan. *Monumentele istorice ale județului Bihor. I. Bisericile de lemn*, Sibiu, 1931.

Popeangă, Vasile. *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, Arad, 1979.

(Redacția). *Necrolog*, în "Mitropolia Banatului", anul XXIX, 1979, nr. 7-9.

Roz, Alexandru. Kovach, Geza. *Dicționar istoric al localităților din județul Arad*, Arad, 1997.

Toacsen, Mihail. Glück, Eugen. Palcu, Simion. *Meleaguri arădene. Ghid turistic*, Arad, 1972

Velcea, Valeria. Velcea, Ion. Mândruț, Octavian. *Județul Arad*, București, 1979.

Vesa, Pavel. *Clerul – componentă a elitei românești*, în "Aradul cultural", Arad, iunie 2001.

Idem. *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006.

C. Manuscrise

Lupșa, Ștefan. *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. I, II, fasc. 1, Arad, 1958.

Măgulean, Maria. *Monografia localității Hășmaș*, f. 11 (lucrare dactilografată).

